

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I св. 3-4

БЕОГРАД
1950

САДРЖАЈ

	Страна
1. Уредништво: Уз педесетогодишњицу наставничког рада прозе- сора А. Белића	73
2. А. Белић: Напомене о данашњим задацима књижевног језика	75
3. М. Стевановић: Синтаксичка и стилска вредност предлога с	108
4. Р. Бошковић: Придеви типа <i>ораћи</i>	116
5. Драг. Живковић: Питање практичности новог начина стављања запете	132
6. А. Б. Поводом претходног чланка	138
7. В. М. Мићовић: О народним речима за „зихернаду“	142
8. Б. Милановић: „Присуствовати“ и „бити присутан“	146
9. Св. Марковић: „Ђорав“ и „слеп“	151
10. Гл. Елезовић: 1. Абдест, абдес, авдест, авдес и сл.; аваз	154
2. Још неколико речи о <i>адраповцу</i>	160
11. Језичке поуке:	163 — 168

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир
Алексић, др Михаило Стевановић, др Радосав Бошко-
вић, Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Научна Рибита

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1950

ПИТАЊЕ ПРАКТИЧНОСТИ НОВОГ НАЧИНА СТАВЉАЊА ЗАПЕТЕ

Стављање запете претставља једну од највећих тешкоћа при писању. У исто време разни писци стављају запету махом различито, тако да у том погледу влада велика неуједначеност. Стога је чланак проф. Белића о запети захватио једно од веома осетљивих и сложених питања, и нова решења која се дају у том чланку претстављају несумњиво дубље проницање у суштину односа који постоје међу речима и реченицама. Пита се само: да ли је нови начин стављања запете и практичнији за широкe кругове људи који се баве писањем и не би ли се извесни принципи могли дефинисати, можда и круће, али једноставније и упрошћеније.

Новина коју проф. Белић сада уноси јесте у овоме: запета се не ставља у свим случајевима када имамо зависну реченицу која је с главном у правилном реду, тј. кад имамо прво главну да за њом зависну реченицу. Досадашњи правопис је налагао да се у овим случајевима запета ставља код погодбених, последичних, узрочних и допусних реченица, пошто се „у њима износи нешто што се односи на целу реченицу или што истиче као резултат целе реченице” („Правопис”, изд. 1930, стр. 77, параграф 201). Међутим у садашњем чланку проф. Белић вели: „Те реченице чине *гесто* (курзив мој — Д. Ж.) са својим главним реченицама тако негиздвојну целину да се не смеју од њих одвајати. Напр.: *Поћи ћу ако узмогнем, — Није пошао јер је био болестан, — Д.шао је иако му је било врло тешко и сл.*” („Наш језик”, књ. I. св. 1—2, 1949, стр. 15). Очигледно је да се сада на те реченице погледало с друге стране, са стране њихове уске повезаности с главном реченицом, а не као раније, са стране њихове релативне самосталности, релативне напоредности. Очигледно

је такође да се на њих може погледати и с једне и с друге стране и да је садашњи поглед покушај да се питање запете код зависних реченица упрости и сведе на један основни принцип: зависне реченице чине целину с главном реченицом.

Али да ли је то упрошћавање тако једноставно? Оно би било такво да није оног ограничења које проф. Белић уноси речју *гесто* и које и показује на примерима када је зависна реченица „накнадно додата, са разложима који се тек у њој износе“. Тако имамо типичан пример: *Све се у свету мења, и то зато што су услови развјетка стално променљиви*, али: *Све се у свету мења зато што су услови развјетка стално променљиви*. („Наш језик“, стр. 13 и 15). Несумњиво је да је у првом случају писац додавањем речи *и то* створио елиптичну напоредну реченицу према првој: . . . *и то* (мења се) *зато што* итд. У другој реченици то није случај. Међутим у осталим примерима такве врсте та несумњивост разлике међу таквим реченицама није тако очигледна (ма да сигурно постоји), и потребно је суптилно осећање зналца и танано разликовање нијанса у односима међу реченицама па да се такве две реченице двојачко категорису; напр.: *Они се ни за тренутак нису устругавали да пођу напред иако су добро знали да их ту очекују немазки топови*, али: *Везирове реги, мирис кафе и гйбука, све је то годило и умиривало, иако није могло да избрише мугне утиске*.

Ако сада узмемо да су случајеви таквих, накнадних, зависних реченица веома чести и да та њихова „накнадност“ може бити веома нијансирана, приметнија или неприметнија, јача или слабија, да је уз то сваки писац може схватити и овако и знако, можемо претпоставити да би у практичној примени то довело до још већег шаренила, неуједначености и произвољности. Уз то природа неких од тих зависних реченица (последичних, узрочних, например) је таква да *гесто* захтева њихово одвајање од главне реченице, а код неких (допусне, например) захтева то *увек*. У овом чланку покушаћемо да то изнесемо.

Почећемо с *допусним* реченицама. Шта показује *допу-ска* реченица? Она својим обликом (свезама *иако*, *премда*,

ма да, макар, да итд.) показује да се њом допушта да се у главној реченици врши или изврши радња *супротна* од онога што бисмо очекивали према радњи у зависној реченици. *Дошао је, иако је болестан* — значи да се у главној реченици извршила радња *супротна* од онога што бисмо очекивали према радњи зависне реченице. Он је болестан, он по правилу не сме да устаје из кревета, према томе не можемо очекивати да ма где дође, али *насупрот* нашем очекивању он је дошао, и ту *супротност* између тих двеју радњи ми и означавамо допусном реченицом. Та супротност је изражена на нарочит начин, али она у мисли постоји и запета ту долази као и између двеју независних супротних реченица. Супротност је код допусних реченица стилизована у зависном облику, али она остаје супротност и може се изразити и у независном облику: *Болестан је, али је дошао*. Или: *Нећу већ с тобом јести хљеба, иако сам кукавица без рода* исто је по значењу и смислу што и: *Јесте да сам кукавица без рода, али нећу већ с тобом јести хљеба*.

Друго је случај код *последичних* реченица. Њихово одвајање од главне реченице не проистиче из супротности, него из њихове релативне самосталности, њихове напоредности према главној реченици. Јесте да оне показују последицу, резултат радње главне реченице, али та последица се увек додаје као нешто накнадно, као изванзакључак из радње главне реченице. Та њихова накнадност и напоредност огледа се и у томе што оне могу бити стилизоване као две праве напоредне независне реченице без икакве свезе. *Она врисну, до Бога се гује*. Ово су граматички две потпуно самосталне реченице, а логички је друга последица прве реченице и могла би се рећи и овако: *Она врисну, да се до Бога гује* или *гуло*. Такве две реченице могу бити и независне реченице везане саставном свезом, а да се осећају као последичне реченице. *Бијеле му малаксале руке, те не може више да сијеже*. У примерима где имамо праве зависне последичне реченице последица се опет осећа као нешто накнадно додато, нешто што стоји напоредо с главном реченицом и чак што је логички примерно, главно у сложеној реченици. Напр.: *Они ишти гас узрасте етранина гора, да не знадоше просци ће ће*

ни куда ће или: Али враг потакне ову маћеху, да није могла своју пасторку колико крв на огима виђети. Поред тога, постоји још један разлог који нас нагони да ове реченице одвајамо запетом од главне реченице. Познато је да се ове реченице везују за главну реченицу најчешће свезом *да*, свезом којом се везују и многе жељне и изричне реченице. Како је веома често слагање времена у овим реченицама исто као и код последичних реченица, неодвајање запетом последичних реченица довело би до нејасности текста, до нетачног схватања смисла реченице. У реченици: *Било му је тешко да свисне од жалости* (коју наводи сам проф. Белић, а коју сам нешто маало изменио) није јасно да ли лице о коме се говори није штело да свисне од жалости или му је било тако тешко да је могло свиснути од жалости. Оваква нејасност била би избегнута кад би се последична реченица одвојила запетом.

Додуше постоји један случај када и ми не бисмо одвојили запетом последичну реченицу. То је онај случај када је последична реченица везана с главном реченицом свезом *тако да*, па било да је ово *тако да* непосредно једно до другог било да се реч *тако* налази ма на коме месту у главној реченици, а последична да почиње свезом *да*. Зашто у овом случају не бисмо одвојили последичну реченицу? Зато што се већ речју *тако* у главној реченици наговештава да ће доћи и зависна последична реченица. Овде последична реченица није ништа накнадно додато, него нешто што је непосредно повезано с главном реченицом која је стилизована помоћу *тако*. Реченички акценат у главној реченици обично и стоји на тој речи, и читалац сасвим природно очекује објашњење овога *тако* реченицом са *да*. Напр.: *Ово су они тако говорили да нико други није могао гути ни разумјети осим њих двојице или Бекри-Мујо је све протио и проћердао тако да никаквих других жалбина није имао, осим једнога њебета*. Али, разуме се, ако се оваква последична реченица схвати као корелативна, онда се она, како наводи проф. Белић, може одвојити запетом. У том случају свеза *тако да* цела припада зависној реченици. Тако бисмо последњу реченицу могли написати и са запетом: *Бекри-Мујо је све протио и проћердао, тако да* итд.

Сличне су последичним и узрогне реченице. Иако се оне могу схватити као адвербијални додатак за узрок главне реченице, оне, као и последичне, претстављају нешто што се накнадно додаје главној реченици као *објашњење*, као *мотивација* радње главне реченице. То се нарочито осећа када су оне повезане с главном реченицом свезама *јер* и *пошто*. На пр.: *Ја, вели, сједим на они балкун, па штогођ има господе и, госпођа и народа, све видим, јер све овуда наса или: Његова је свака песма добра, јер он је особито добро разумео и осећао оно што говори.* Када је, међутим, узрочна реченица повезана с главном свезом *зато што*, онда имамо сличан случај као и код последичних кад су повезане свезом *тако да*, и онда је не би требало одвајати од главне запетом. И ту први део те свезе *зато* улази као саставни део у главну реченицу, реченични акценат је такође на тој речи и зависна узрочна реченица се осећа као неизбежна допуна главне реченице.

Из свега овога излази да се међу зависним реченицама допусне, последичне и узрочне реченице разликују својом напоредношћу и релативном самосталношћу према главној реченици од свих осталих зависних реченица. Оне се готово увек осећају као реченице које граматички несумњиво зависе од главне реченице, али које логички претстављају неку накнадну допуну или објашњење главне реченице. У њихову групу могле би да дођу још само условне реченице, али глаголски облик који се најчешће јавља код њих у главној реченици (потенцијал) условљава зависну реченицу као неизоставну допуну главне реченице. Напр.: *Дао бих ти да имам, Њему бих у помоћ свакад притекао кад бих могао, Волео бих кад би дошао* итд. Код осталих зависних реченица (намерних, жељних, изричних, временских итд.) та је повеност главне и зависне реченице је још ужа, непосреднија, јача, и запета се сасвим природно код њих не ставља. Према томе, ми бисмо код зависних реченица издвојили као реченице код којих треба стављати запету *узрогне* (сем у случајевима када су везане свезом *зато што*), *последичне* (сем у случајевима када су везане свезом *тако да*) и *допусне* у свим случајевима. Мислимо да се уношењем изузетака код тих реченица (*зато што, тако да*) не противречи систему ставља-

ња запете, јер су то нарочите стилизације исказивања узрочности или последичности. Уосталом, такав изузетак имамо и код супротних реченица са свезом *не само него*. Овакав систем стављања запете много прецизније одређује када је треба стављати, а када не, и онемогућује колебања која би се појавила при остављању писцима да одређују шта у извесним случајевима сматрају за накнадно додато, а шта не.

Изнели смо ово неколико предлога у жељи да питање стављања запете ставимо на ширу дискусију, што ће несумњиво учинити ствар јаснијом и решења сигурнијим.

Драг. Живковић

ПОВОДОМ ПРЕТХОДНОГ ЧЛАНКА

Драг. Живковић је у своме горњем чланку хтео да покаже да би требало сузити општи или принципски карактер неписања запете који је обрађен у моме чланку под називом *О стављању запете* (НЈ, 1—2, 7—23). Живковић је своје излагање изнео са лепим разумевањем питања и извесном логичком уравнотеженошћу износио оне случајеве о писању запете који наилазе и код других на сумње и ограничавања. Само други износи за узрочне реченице оно што он износи за допусне, а можда би се нашао когод ко би то изнео и за последичне реченице. У чему је ствар?

Живковић при крају свога чланка овако своди своје разлагање: „ми бисмо код зависних реченица издвојили као реченице код којих треба стављати запету *узрогне* (сем у случајевима када су везане свезом *зато што*), *последичне* (сем у случајевима када су везане свезом *тако да*) и *допусне* у свим случајевима”.

Код Живковића је похвална тежња да веже изостављање запете у неких зависних реченица за формалне знаке, а за све остале — да предложи стављање запете. Та тежња, наравно, у слободној интерпункцији нема много значаја, иако сама констатација за поменуте случајеве може бити тачна; нема значаја због тога што је ипак број случајева где се морају применити слободна мерила знатно већи од осталих за које би се могла поставити извесна ограничења; они их просто поплављују својом многобројношћу. Према томе, и ту као и свугде другде треба навицати и писце и читаоце да иду за слободном интерпункцијом.

Живковић може имати право кад мисли да су допусне реченице, узрочне и последичне (ове у најмањем, релативно, броју случајева) врло често накнадне, надовезачке (то је

особито чест случај код узрочних и допусних реченица), али из тога не следује још да би их требало увек одвајати запетама, као што је наш ранији правопис из педагошких разлога чинио. Већ се мора оставити и ту слобода избора према значењу самих реченица. Али ако у том општем посматрању он има право, зато несумњиво нема права: ни у оцењивању допусних реченица, ни у сужавању употребе запете у узрочних и последичних реченица. Да то покажемо.

Анализа Живковићеве реченице, схваћене као опште, која се тиче свих допусних реченица, није тачна. *Дошао је иако је болестан* не значи, по моме мишљењу, да се допушта „да се у главној реченици врши или изврши радња *супротна* од онога што бисмо очекивали према радњи зависне реченице”, већ показује под којим се условима радња врши, као да је речено: „Болестан је дошао”. Према томе, допусна реченица коју је изнео Живковић има прилошко значење и блиско је везана са прироком. Има језика у којима би место *болестан* стајао прави прилог (*болесно*), али у нашем језику ова одредба улази у сам предикат и чини са њим предикатску целину (*болестан дошао*). Има и других начина којима би се могло показати да је улога горње зависне допусне реченице — каквог прилошког израза (синтагме) за начин (*и будући болестан, поред болести, упркос болести, не гледајући на болест* итд). Према томе, ја не видим потребе да се допусне реченице у оваквим случајевима одвајају од осталих зависних реченица. Тако исто мислим да Живковић греши што одваја запетом све реченице са *јер* од свих узрочних реченица са *зато што*. Ја бих се могао ограничити овде на питање: па ли је када *јер* у својој употреби једнако са *зато што*; ако јесте, тврђење Живковићево отпада. Ако узмемо и најпростију реченицу са *јер* и испоредимо је са узрочним реченицама са другим свезицама, видећемо да Живковићево правило није тачно. Реченица *Нисам дошао што сам био спреген* једнака је реченици *Нисам дошао зато што сам био спреген*, или, како би Вук рекао, *зашто сам био спреген*, а та је реченица једнака реченици *Нисам дошао јер сам био спреген*. У свима тим реченицама узрочна је реченица зависна и блиско повезана са главном реченицом; зато се ни у једном слу-

чају, без обзира да ли је употребљено *јер* или каква друга свезица, не може стављати запета. Та узрочна реченица замењује услове под којим се радња *није* могла извршити: *Због спрежености нисам дошао. Будући спрежен нисам могао доћи*, па зато и има карактер блискозависне или непосредно зависне реченице која чини целину са главном реченицом.

То исто вреди и за последичне реченице. Ја се не могу сложити са Живковићем да је синтаксички исто *Она врисну, до Бога се гује* и *Она врисну да се гује до Бога* (Живковић пише: *Она врисну, да се гује до Бога*). Сам нам Живковић даје средстава да то докажемо и вели: када се може употребити *тако да*, тада се запета не пише. Јасно је да су реченице *Она врисну да се гује до Бога* и *Она врисну тако да се гује до Бога* — потпуно једнаке, само је у другој „тако“ које се у првој подразумевало — изостављено. Према томе, могло се претпоставити да ће и Живковић тако нешто закључити и да неће писати запету у реченици *Она врисну да се гује до Бога*. Јасно се види да је и овом реченицом изнесен само начин којим се ближе одређује глагол главне реченице. (*Она врисну продорним до Бога гласом*: овај инструментал је начински). Она је исто тако прилошка као и горња реченица.

Ништа нам не остаје друго до да се држимо заиста слободне интерпункције и не мешамо је са формалистичком. А ипак код људи који пазе на писање и разумеју интерпункцију добиће се као несумњива чињеница да се заиста допусним свезицама најчешће додају накнадне или надовезачке реченице, тако да ће уз њих најчешће стајати запета; тако исто несумњиво је да је свезица *јер* добила и такве функције да се њоме може отпочињати и засебна реченица, а камоли не реченица одвојена запетом; тако исто несумњиво је да ће се свезицом *зато што* у највећем броју случајева везивати зависне реченице без запете са главном реченицом, исто тако као и свезицом *тако да*; али није искључено да и испред тих свезица мора бити у извесним случајевима употребљена запета. Живковићу чини част што је главне линије употребе

ових реченица тачно запазио; али се не можемо са њим сложити: 1) да ону, можда, мањину случајева у којима је друкчије треба занемарити и 2) да треба у слободну интерпункцију уводити принцип везане интерпункције по цену изневеравања, макар и у ограниченом броју случајева, принципа слободне интерпункције који једино могу код писаца одржавати увек будну пажњу: да заиста кажу оно што желе да кажу.

А. Б.